

tius Felix, Cyprianus, Lactantius testantur, in ipsis idolorum cultoribus remanere primitus conceptam Dei veri notitiam. « Anima licet institutionibus pravis circumscripta... licet falsis deis exancillata, cum tamen resipiscit ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam patitur, *Deum* nominat hoc solo nomine, quia proprio Dei veri » Tertull. *Apolog.* c. 17. cf. Origen. *de Princip.* l. IV. c. 36. Hinc etiam intelligitur, quomodo non solum theoretica cognitio et practica negatio veri Dei, sed etiam primitiva indeliberata notitia confusa et eiusdem deliberata falsa applicatio simul consistere possint. « Veritatem Dei in iniustitia detinent, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis » (1); « cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt... et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis; » « non probaverunt Deum habere in notitia » Rom. I. 18. 21. 28.

4º *Probatio ex consensu intellectus catholici.* Qui verba Scripturae, de quibus hactenus egimus, et nominatim Rom. I. 19. seqq. ita interpretantur, ut humanae rationis facultas Deum ex consideratione creaturarum cognoscendi nulla sit, nisi presupponatur positiva revelatio existentiae Dei primitus facta homini et per traditionem inter omnes gentes conservata; iis certe repugnat sensus et consensus christianae antiquitatis in intelligendis hisce testimoniis Scripturarum. Manet autem oppositio fere perinde, sive recentiores isti dicant, ex nativa indole rationis humanae in praesenti statu nullam posse ab ea formari ideam nullamque concipi cognitionem vel rerum supersensibilium generatim, vel ordinis theologici et ethici speciatim, Dei nominatim, nisi ex revelatione et positiva doctrina de Deo et de rebus supersensibilibus ; sive quadam circumlocutione asserant,

(1) Si h. l. Apostolus distingueret duplē cognitionem Dei unam omnibus communem (*το γνωστον του θεου*) et alteram philosophicam exultiorem (*φρεσκον εν αυτοις*), ut falso quidam assumunt traditionalistae; non tamen esset distinctio inter cognitionem Dei ex traditione et eius explicationem ac recognitionem ex creaturis, sed distinctio omnino foret eadem, quae Act. XVII. 17. huicunque a nobis explicata.

ideam et cognitionem Dei presupponi debere iam conceptam velut necessarium elementum ad sufficientem explicationem rationis humanae, et propterea rationem utpote nondum sui compotem ad cognitionem Dei pervenire non posse, nisi haec ipsa cognitio Dei per externam revelationem et institutionem ei ingeratur. Est enim omnino certum, Patres et scholae doctores verba s. Pauli ita intellexisse, ut iis facultas humanae rationis asseratur Deum ex sola manifestatione cognoscendi, quae in creaturis relucet, non autem facultas tantummodo ex primitiva revelatione ac traditione suscipiendo notitiam Dei existentis « per modum fidei », ut adversarii aiunt; quae deinde fides presupponatur tamquam necessarium fundamentum et conditio, sine qua nulla possit esse cognitio et demonstratio existentiae Dei ex creaturis.

Doctrinam Patrum in sequentibus proponemus, interea sufficiat consuluisse Chrysostomum ex graecis interpretibus praecipuum, qui Dei manifestationem, qua Apostolus dicit cognoscibile Dei manifestum fuisse in gentibus, totam factis et operibus constare declarat, ab illa diserte excludens positivae doctrinae traditionem. Quaerit s. doctor: « quid est illud, quod dicitur, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis? » Tum huius doctrinae apostolicae sensum declarat. « Cognitionem sui Deus a principio in hominibus posuit.... Et unde constat, o Paule, Deum in ipsis posuisse cognitionem? Quia, inquit, quod notum est eius, manifestum est in illis. Sed haec est affirmatio non demonstratio. Tu vero mihi proba et ostende, cognitionem de Deo illis fuisse manifestam, et eos sponte eam neglexisse. Unde igitur manifesta? Vocem illis emisit? Nequaquam; verum illud fecit, quod magis illos quam vox attrahere poterat: res creatas in medio proposuit, ut doctus et indoctus, Scytha et barbarus ipso visu pulchritudinem visibilium cognoscens ad Deum assurgere posset. Propterea ait: invisibilia eius a creatura mundi » etc. Creaturarum magnitudinem, pulchritudinem, ordinem deinde describere pergit Chrysostomus, hancque ait esse « vocem elatius tubâ clamantem, esse praedicationem creatoris, esse magnam doctrinam propositam eo fine, ut gentes Deum

cognoscerent » in Rom. hom. III. n. 2. (1). His gemina habent tum ipse Chrysostomus aliis locis e. g. ad popul. Antioch. hom. IX. n. 2. tum ceteri Patres, Origenes, Theodoretus, Theophylactus in h. l.; Tatianus contra Graec. n. 4; Athanasius contra gent. n. 35; Tertullianus de anima c. 18; et reliqui inferius citandi.

Unus adhuc ex latinis Patribus cum Chrysostomo conferatur Augustinus. « Deum esse quandam vitam aeternam, inquit, immutabilem, intelligentem, sapientem, sapientes facientem nonnulli etiam huius saeculi philosophi viderunt... Nam quia viderunt etiam ipsi, quantum videri ab homine potest, *creatorem per creaturam, factorem per facturam, fabricatorem mundi per mundum*, Paulus Apostolus testis est, cui utique debent credere Christiani.... Occurrebat autem ut diceretur ei: unde illi impii veritatem detinent (2)? Numquid Deus ad quemquam eorum locutus est? numquid legem acceperunt, sicut Israelitarum populus per Moysen? Unde ergo detinent veritatem vel in ipsa iniquitate? Audite, quod sequitur, et ostendit. Quia quod notum est Dei, inquit, manifestum est in illis; Deus enim illis manifestavit. Manifestavit illis, quibus legem non dedit? Audi, quomodo manifestavit: *invisibilia eius per ea quae facta sunt, conspiciuntur*. Interroga mundum, ornatum coeli etc. (pro-

(1) Τι οὖν ἔστι το λεγομένον; τιν περι αὐτου γνωσιν ἐξ ἀρχῆς τοις ἀνθρώποις ἐνεθηκεν ὁ θεος..... και ποιεν δῆλον, ὅτι ἐνεθηκεν αὐτοις την γνωσιν ὡ Παυλε; ὅτι, φησι, το γνωστον αὐτου φανερον ἔστιν ἐν αὐτοις, ἀλλα τουτο ἀποφασις ἔστιν, οὐκ ἀποδεξις, συ δε μοι κατασκευασον και δειξον, ὅτι ἡ γνωσις ἡ περι του θεου δῆλη ἐν αὐτοις, και ἔκοντες παρεδόμον. ποιεν οὖν δῆλη ἡν; φωνην αὐτοις ἀφηκεν; οὐδαμως, ἀλλ' ὁ φωνης αὐτους ἐφελκεσθαι μαλλον ἡδυνατο, τουτο ἐποιησε, την κτισιν εις μεσον προθεις, διστα και σοφον και ἴδιωτην, και Σκυθην και βαρβαρον δια της ὄψεως καταμαθοντα των ὄρωμενων το καλλος, ἐπι τον θεον ἀναβαίνειν. διο φησι, τα γαρ ἀορατα αὐτου ἀπο κτισεως κοσμου κ. λ..... τι γαρ ἐροῦσι κατ' ἔκεινην την ἡμεραν οι Ἑλληνες; ὅτι ἡγνοησαμεν σε; είτα οὐκ ἤκουσατε του ούρανου φωνην δια της ὄψεως ἀφιεντος; της εὐτακτου παντον ἀρμονιας σαλπιγγος λαμπροτερον βωσης,.... παντα ἐν ταξι μενοντα και δια του καλλους και δια του μεγεθους ἀνακηρυττοντα τον δημιουργον..... οὐ γαρ ινα αὐτους ἀπολογιας ἀποστερηση, διδασκαλιαν τοσαυτην εις μεσον προσυθηκεν, ἀλλ' ινα αὐτον ἐπιγνωσιν. ἀγνωμονησαντες δε, πασης εισιτους ἐστερησαν ἀπολογιας.

(2) Detinere veritatem Augustino idem est ac eam tenere, ut in antecedenti contextu explicaverat.

sequitur enumerationem creaturarum)... interroga omnia, et vide, si non sensu suo tamquam tibi respondent: Deus nos fecit... Quod curiositate (studio) invenerunt, superbiā perdiderunt... Ostende Apostole, et sicut ostendisti nobis, unde potuerunt pervenire ad cognitionem Dei, quoniam invisibilia eius per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur; ita nunc ostende, quomodo dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt.... Invenisti Deum et colis idolum... et quod per Dei opera invenisti, per opera hominis perdis » August. serm. 141. n. 2. 3.

Docent itaque Patres a) credendum esse ex Apostoli testimonio, gentiles saltem philosophos « potuisse pervenire ad cognitionem Dei, » « Deum in eis posuisse sui cognitionem, » « eos invenisse verum Deum (cognitione); » b) ad hanc cognitionem eos pervenisse, non quod eis praesto fuerit vox Dei, quod alicui eorum Deus sit locutus, quod legem acceperint aliquam positivam; sed c) « creaturas in medio positas esse vocem, praedicationem, responsionem, doctrinam Dei, » ita ut ex hac verum Deum cognoscere et potuissent et debuissent. Citra ambiguatem ergo censuerunt ss. Patres, ab Apostolo proponi aspectabile hoc universum tamquam Dei manifestationem ad rationem humanaam, ita ut ratio praeter et citra positivam de Deo doctrinam primitus revelatam et traditione conservatam possit, et si alia praesidia desint, teneatur verum Deum ex hac sola naturali manifestatione cognoscere.

5º *Declaratio ex modo, quo se habet utrumque medium manifestationis Dei, primitivae nempe revelationis traditio, et permanens opus Dei creatoris, universi creati inquam status ac ordo. Manifestatio Dei (scilicet ut Deum cognoscerent, de hac enim sola manifestatione nunc agitur) facta primis hominibus, ut etiam ad posteros propagaretur, duplex erat, revelatio supernaturalis per doctrinam, et manifestatio naturalis per creaturas. Nomine autem doctrinae hic comprehenditur non solum doctrina extrinsecus proposita sed etiam interna illustratio, seu scientia sive per se sive per accidens infusa, h. e. supernaturalis sive simpliciter sive quoad modum communicationis, quae tamen doctrina ad posteros*

propagari a primis hominibus non poterat, nisi quadam tenus per externam institutionem. Hoc medium manifestatio-
nis Dei, revelatio et doctrina de Deo divinisque attributis per institutionem ad posteros propaganda, obnoxium erat corruptioni et perversio-
ni non utique in se, sed quatenus doctrina revelata et primitus tradita ex hominum mentibus poterat obliterari, in eius locum substitutis commentis et doctrinis absurdis de diis fictitiis. Ita reipsa factum esse novimus, et inter omnes gentes traditione et publica ac privata institutione propagatam theologiam illam, quam Varo fabulosam et civilem appellat, distinctam a theologia physica sive naturali, quae a sapientioribus non ex traditione, sed contra communem traditionem ac institutionem popularem exculta est (cf. s. August. Civ. Dei I. VI. et VII.).

Manifestatio Dei naturalis, quatenus obiective spectata continetur ipso spectabili universo, nec corrumphi poterat ab homine nec mutari; ea igitur a primordio humanae rationi praesto erat eadem semper sinceritate. Sed humana ratio, cuius usus et abusus a voluntate plurimum pendet, non eodem semper modo ad eam se habet. Quamdiu fides in traditam doctrinam revelationis de Deo perseverat et saltem in communi quadam notitia conservatur, doctrina revelata et institutio ex revelatione petita circa Deum divinaque attributa cognitionem rationalem, quae est ex manifestationibus naturalibus, tum ab erroribus praemunit, tum positive iuvat ac promovet (1); unde fit, ut hac in feliciori conditione, ubi manifestatio et cognitio ex duplice fonte coniungitur, vires et functiones rationis per se et seorsum spectatae a subsidio revelationis non tam facile distinguantur. At vero in conditione altera commentis deorum, qui divinum nihil habent sed nomen tantum mendax, substitutis in locum doctrinae ex revelatione traditae de Deo, hacque religione fictitia per longas aetas publicis

(1) Quomodo non solum absoluta sit necessitas revelationis ad fidem supernaturalem, sed etiam pro humano genere necessitas moralis ad cognitionem simpliciter, quae sit satis exculta et sine admixtis erroribus, quoad veritates etiam rationales ordinis religiosi ac moralis, declaravimus in Appendice ad Tract. de Traditione.

privatisque moribus ac institutis inter omnes gentes confirmata, traditio illa erroris a maioribus accepta et institutio de diis deabusque absurdissimis rationem non solum non iuvat, sed vehementer etiam impedit in manifestatio-
nibus Dei naturalibus rite aestimandis (1). Cum ergo in hac corruptione nihilominus idea et notitia obscura et confusa verae divinitatis perseverat, ea non doctrinae et institutioni de illis monstris deorum sed manifestationi naturali in creaturis, quam lumen rationis velut sponte sua apprehendit iuxta paulo ante declarata, adscribi debet.

Ita Patres et doctores christiani non ex subsidio traditionis gentilium, sed contra impedimentum huius traditionis, per naturalem et spontaneam apprehensionem ex rebus creatis universaliter perseverare docent aliquam saltēm confusam veri Dei ideam ac notitiam. « A primordio rerum, inquit Tertullianus (cont. Marc. I. c. 10.), conditor earum cum ipsis pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis ut Deus agnosceretur.... Maior popularitas (multitudo) generis humani ne nomine quidem Mosis compotes, Deum Mosis tamen norunt; etiam tantam idolatria dominationem (cognitionem domini veri Dei) obumbrante seorsum tamen illum quasi proprio nomine Deum perhibent, et Deum Deorum.... Habet Deus testimonia totum hoc quod sumus, et in quo sumus. » In eundem sensum loquitur Lactantius

(1) Mirum est, hanc doctrinam ab anonymo illo qui nostras has theses impugnandas suscepit, potuisse detorqueri et serio affirmari, ex nostra sententia institutionem in humana societate gentilibus ad explicandum usum rationis non adiumento sed impedimento fuisse. « Cum dicatur, quod institutio socialis, qualis erat apud gentes, rationem non iuvat sed vehementer impedit, iuxta hanc doctrinam felices dicendi essent illi pueri, qui statim post nativitatem seorsim a ceterorum consortio nutrimenta et rerum contemplationi committerentur... Praeterea ex el. auctoris doctrina sequi videtur, quod institutio aliena Platonem v. g. non modo non iuvavit (i. e. iuvit) sed potius impedivit. » Ita ille in opuse. cit. p. 57. De institutione sociali in ordine ad usum rationis explicandum heic nihil nos diximus (aliquid de ea indicavimus in Append. cit. ad Tract. de Trad.); sed dicimus, « traditionem erroris et absurdia commenta, quae de diis a maioribus acceperant gentiles, non subdium sed obumbrationem et impedimentum fuisse ad rationalem cognitionem Dei divinorumque attributorum. »

(divin. instit. 1.II.c.8.). « Cum sapere, id est veritatem quaerere omnibus sit innatum, sapientiam sibi admunt, qui sine ullo iudicio inventa maiorum probant, et ab aliis pecudum more ducuntur. » Aliud longe est, quod Patres complures dicere solent, ipsos philosophos gentiles ad cognitionem Dei perfectius excolendam habuisse adiutricem doctrinam revealatam ex sacris libris ab eis delibatam; quamquam philosophi eam doctrinam non « per modum fidei » recipiebant sed per modum philosophiae, quatenus ratione eam intelligebant, multoque minus ex ea primam hauserunt Dei notitiam. Quidquid vero de hoc censeas, certe in citatis locis Scripturae Rom. I. Sap. XIII. Act. XIV. XVII. manifestatio Dei in creaturis spectatur « obumbrante tantam dominationem idolatria, » atque ita rationi per se spectatae praecisione facta a subsidio doctrinae revelatae vires asseruntur et officium cognoscendi verum Deum.

CAPUT II.

DE CONSENSU CHRISTIANAE ANTIQUITATIS IN EXPLICATIONE EIUSDEM DOCTRINAE.

THESIS VI.

Consentiantur Patres, ex manifestatione Dei in creaturis posse perveniri lumine rationis ad primam notitiam et ad expoliorem cognitionem existentiae Dei.

« Doctrinam in Scripturis traditam de Dei veri existentia lumine rationis insito cognoscenda Patres doctoresque christianae antiquitatis consensione maxima excoluerunt; ex eorum enim documentis constat communis haec eorum sententia: 1º ex spectabili hoc universo humanae rationi relucere Dei manifestationem; 2º hanc manifestationem rationisque vim insitam ita esse comparatam, ut in omnium animis qui rationis usum habent expeditum, saltem confusa aliqua Dei cognitio ex ipsa obvia universi consideratione velut sponte sua obortatur; 3º ad hanc primitivam cognitionem excolendam, ut plenior evadat et distinctior, tunc obiective vestigia Dei in creaturis tum subiectivè lumen rationis non deesse. »

I. Si universim quaerimus de manifestatione Dei per creaturas humanae rationi cognoscendi, doctrina apud omnes Patres tam constans est et tot eloquentissimis disputatio-

nibus exornata, ut nulli dubitationi locus esse possit. Repetunt enim et inculcant quavis data opportunitate inde ab Apologetis Iustino, Athenagora, Tatiano usque ad Gregorium M., Ioannem Damascenum, Bernardum: Dei notitiam esse universalem apud omnes gentes eo, quod Dei opera omnibus proposita Deum in se invisibilem humanae rationi demonstrant existentem, atque ita operibus ipsis doctrina continetur et institutio quaedam de Deo, quam omnes homines intelligunt.

« Forte, inquit Clemens Alex., ne aggredi quidem oportet demonstrationem (existentiae Dei), cum sit manifesta Dei providentia ex ipso aspectu omnium operum, quae arte constant et sapientia, et quae hinc quidem ordine fiunt, inde ordine manifestantur; qui vero dedit nobis esse et vivere, impertit quoque rationem, rationabiliter et bene nos vivere volens. » Post longiorem disputationem subiungit: « parentem igitur et rerum omnium creatorem omnia ex omnibus vi insita et citra doctrinam percipiunt (ἐμφύτως καὶ ἀδιδαχτῶς ἀντιλαμβάνεται...) homines universi, Graeci ac barbari (1). Genus vero nullum sive agricolarum, sive nomadum, sive urbes incolentium vivere potest, quod superioris naturae persuasione non sit praecoccupatum (μη προκατειλημμένον τῇ του κρειττονος πιστεί). Itaque populi omnes ad orientem et occidentem, ad boream et ad austrum unam et eamdem habent anticipationem de illo, qui hoc regnum constituit, siquidem universalissimae eius operaciones omnia aequa pervaserunt (2) Strom. V. p. 547. 612.

Idem ante Clementem Athenagoras (Legat. pro christ. n.4.5.7.), post ipsum Athanasius (orat. c. gentes n. 34. 35.)

(1) Hunc magistri sui locum expressit Origenes de Princip. I. 1. c. 3. n. 6, ubi ostendit ad omnia etiam irrationalia pertingere participationem Patris, quatenus est *Esse* (όντε); rationales vero creaturas participes etiam esse Verbi per rationem, « et per hoc, inquit, velut quedam semina insita sibi gerunt sapientiae et iustitiae, quod est Christus. » Est hic λόγος σπερματικός vel σπερματικός λόγος, de quo Iustinus aliquie PP. loquuntur, ut adhuc inferius videbimus.

(2) Πλὴν μὲν ἔθνος..... μικρὸν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν προληψιν περὶ τους καταστασιαί την ἡγεμονίαν, εἰγε καὶ τὰ καθολικωτάτα των ἐνεργημάτων αὐτοῦ διαπεφοιτηκεν ἐπ' ισης παντα.